

ÚVOD DO RELIGIONISTIKY

SLAVOMÍR LESŇÁK

PROČ?

- OV, ZSV

CO JE RELIGIONISTIKA

- studium náboženských představ, symbolů, mýtů, rituálů,
- v historickém, kulturním (i literárním kontextu).
- jde o porozumění, jak náboženství fungují, jakou mají strukturu a části, jaké mají projevy
- z čeho berou svou sílu a vliv, jaké jsou jejich sociální kontexty
- religionistika srovnává náboženství mezi sebou, (co mají společného, jaké jsou jejich specifika)

- Jako věda vzniká v 19. st. (**Friedrich Max Müller (1823 - 1900)**)

RELIGIONISTIKA

- interdisciplinárně (spolupracuje s psychologií, sociologií, historií) pojatý soubor bádání vztahující se k tématu náboženství.
- Vznik v 19.st. - teprve tehdy, když se náboženství mohlo stát předmětem samostatného vědeckého zkoumání (když se věda mohla odvážit učinit jej objektem bádání - když podmínky ve společnosti byly vhodné)
- Oproti teologii (= bohosloví), která popisuje náboženství zevnitř a vychází z předpokladu, že Bůh existuje, zkoumá religionistika náboženství zvnějšku.
- Jejím předmětem je popis, srovnání (komparace) a klasifikace forem náboženských projevů a prvků různých náboženství v jejich historickém kontextu, přičemž Existence či neexistence Boha pro ni z tohoto hlediska (z hlediska víry) není podstatná
- Za základ religionistických bádání se obvykle považuje popisná a srovnávací (komparativní) religionistika
- Privilegované místo v religionistice má historie náboženství; k jejím specifickým otázkám patří otázka původu náboženství (na počátku přirozené náboženství?)

- Pojem náboženství - lat. Religio
- Cicero: odvozuje od relegere - znovu sebrat, brát na něco ohled, respektovat
- Náboženskými se stávají lidé, kteří berou na něco ohled, všeho se chápou
- Lactantiův překlad - religare, religo - spojenost, svázanost s bohem
- Jini: religio - slaměný uzel (ke stavbě mostu, kde nechyběl kněz, aby se bohové nezlobili...)
- Český pojem náboženství - od nábožný - člověk, který bere ohledy na boha, zbožný, nábožný
- Pojem náboženství (v abstraktním, obecním smyslu) - od 18.st., doby osvícenství

(Demjačuková, D. Teorie a dějiny náboženství. Dobrá voda, 2003, s. 13-14)

- Xenofánes: kdyby koně a býci měli ruce a mohli malovat...
- Epikúros: bohy stvořil strach
- Lucretius Carus: náboženství produktem lidské nevědomosti
- Plotínos: náboženství je let k sobě samému
- Kant: náboženství je uvědomění si mravního zákona - KI - jako příkazu božského
- Hegel: náboženství je vědomost ducha o své podstatě
- Marx: náboženství je výrazem skutečné bídy...vzdech sevřeného stvoření, projev bezcitného světa, opium lidu
- Fichte: n. je poznání: objasňuje člověka sobě samému, odpovídá na nejvyšší otázky, přináší člověku jednotu se světem
- Spencer: náboženství každé doby a každého národa je dosti přesným výrazem pravdy (Demjačuková 2003)

M. WEBER

- Náboženství vzniká kvůli problému smyslu - prožitek iracionality světa a života
- Iracionalita se projevuje ve smrti, utrpení, mravní zkaženosti
- Náboženství naplní naše sociální jednání smyslem
  - Jako kulturní jev vnáší racionálnost do vysvětlení světa a každodenní etiky
- Poznání světa prochází v pochopení, které má význam
- Svět - arénou aktivit démonů, duší, bohů, nadpřirozených sil - proplétají uspořádaný kosmos (Demjančuková, 2003)

M. WEBER

- Náboženství prostředkem k ovládnutí světa
  - Věrouka zabezpečuje náboženské naplnění smyslem života
  - Náboženství předkládá hierarchický systém norem
    - Definovány mravní pozice ve vztahu ke světu
  - Náboženskost je povzbuzující silou
  - Náboženství vysvětluje směr chování člověka a udržuje tento směr
- (Demjančuková, 2003, s. 21)

Náboženská interpretace světa je prostředkem k jeho ovládnutí, založeným na nesčetných významech okolní skutečnosti. Věrouka zabezpečuje náboženské naplnění smyslem každodenního života lidí. Náboženství předkládá hierarchický systém norem, v souladu se kterým jsou některá jednání povolena a jiná zakázána, čímž jsou definovány mravní pozice ve vztahu ke světu. Náboženskost je povzbuzující silou, motivem určitého typu sociálního jednání, zaměřeného na ovládnutí světa. Náboženství vychovává v lidech schopnost racionalizace okolní skutečnosti.

Při zkoumání náboženství je pro Webera nejdůležitější odhalení psychologických stimulů, vytvořených prostřednictvím náboženských vyznání a praxí náboženského života, které směřují chování člověka a udržují tento směr jeho chování. Význam náboženských stimulů je analyzován v kontextu jejich vlivu na rozvoj západní společnosti. Za nejracionálnější typ hospodaření je označován kapitalistický systém, kterému je vlastní "duch kapitalismu". "Duch kapitalismu" je chápán jako eticky zabarvené životní maximum, vyvolávající touhu po bohatství a podmiňující racionalizaci dosažení zisku.

E. DURKHEIM

/emil dirkejm anebo i durkhajm/

Náboženství - sociálním faktem - jak vzniká? Z jakých příčin? Jaké funkce plní?

Síla, která působí na jednotlivce z vnějšího okolí

- Fakt kolektivního vědomí, vznikají hromaděním a prolínáním individuálních vědomí (společnost je ovšem více než souhrn jednotlivců)
- Náb. - systém věř a obřadů

- Vytvoření a upevnění sociální solidarity - drží společnost pohromadě...
- konstituuje společnost jako celek, připravuje jedince ke společenskému životu,
- trénuje poslušnost,
- uchovává tradice a hodnoty,
- vzbuzuje pocity uspokojení (euforická funkce)
- poznávací funkce

- Oblast sakrálního - produkt společnosti se zvláštní morální mocí a autoritou; Zdroj donucení, zákazu i uctívání
- oblast profánního (světského)- všední život lidí se zájmy a egoistickými sklony

- (Demjačuková, D. Teorie a dějiny náboženství. Dobrá voda, 2003, s. 24)

W. JAMES

- Zakladatel psychologie náboženství
- Náboženství - souhrn citů, úkonů a zkušeností jednotlivce
- Pojem **náboženská zkušenost** - teologické a filosofické koncepce jsou druhořadé, prvořadý je pocit jednotlivce
- Náboženská láska je pocitem lásky společným všem lidem - cit zaměřený na objekt uctívání
- Nábožný strach - chvění lidského srdce - spojení s trestem
- Na základě pragmatického kritéria pravdy - pravdivost náboženství a víry vyplývá z jejich užitečnosti a výhodnosti

(Demjačuková, D. Teorie a dějiny náboženství. Dobrá voda, 2003, s. 26)

S. FREUD: KOLEKTIVNÍ NEURÓZA

- Náboženství prostředek ochrany před nebezpečím individuální neurózy
  - Jedná se o předhistorický proces vytěsňování
- Náboženství - lidská vtíravá neuróza podobně jako dětská neuróza - mají zdroj v oidipovském komplexu - ambivalentní vztah k otci
- Věřící je chráněn osvojením si univerzální neurózy před neurózou osobní
- Původ náboženství - souvis s bezmocností vůči silám přírody a vnitřním instinktům
- V náboženství - arzenál představ, které činí bezmocnost snesitelnou
- Víra je iluzí - neboť k její motivaci přimíseno splnění přání
- Jednotlivá náb. učení rovněž iluzemi (v psychologické podstatě)
- Člověk se po čase s náb. rozejde pod vlivem racionálních počátků - s citem pro Realitu (Demjačuková, D. Teorie a dějiny náboženství. Dobrá voda, 2003, s. 29)

C. G. JUNG

Freudův žák, psychoanalýza

Náboženské představy - produkty kolektivního podvědomí

Kolektivní podvědomí - náboženský fenomén

Je to základ duševního života všech - je
nadosobní

Co tvoří obsah kolektivního podvědomí?

Praobrazy/archetypy - objevují se ve spánku, v mytologii, v
tranzu

Pól druhého pohlaví v nás: anima - bohyně, víly, lehké ženy,
jeskyně, lodě, tygřice; (u žen - animus) Stín (temný bratr,
sestra)

Archetypy duchovního a materiálního principu: moudrý stařec nebo
velká matka...

(Říčan, Pavel: Psychologie náboženství, Portál, 2002)

E. FROMM

Autoritativní náboženství - člověk musí povínovat vyšší síle, která mu vládne

- Hlavní cnotí - poslušnost, hlavním hříchem neposlušnost
- Podřízením se člověk zbaví pocitu osamocení a omezení
- Aktem podřízenosti ztrácí člověk nezávislost a zaměřenost jako individuum
- Získá pocit bezpečí a ochrany díky síle vyvolávající strach a úctu (člověk se stává součástí této síly)

Humanistické náboženství - soustředěné na člověka a jeho schopnost lásky k sobě i k bližnímu; solidarity se všemi živými bytostmi

- Cílem je dosažení obrovské síly - ne bezmocnosti, cnotí, seberealizace, pokory

Pojem náboženství - každý systém názorů a činů, kterého se přidržuje nějaká skupina lidí

- Který poskytuje individuovi systém orientací a objektů uctívání

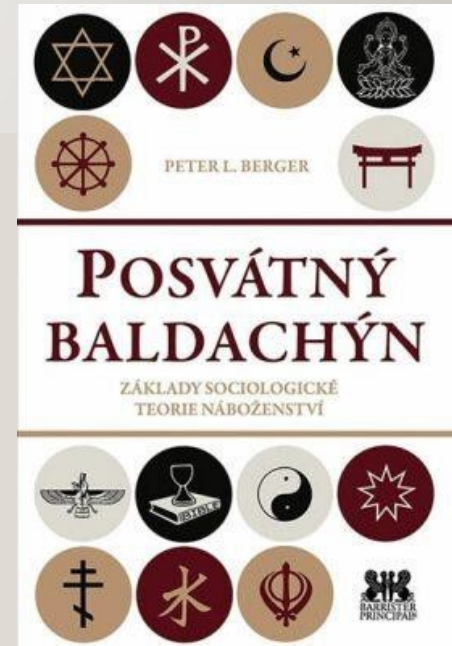
Religiozita - chápe jako službu ideálům - nezávisle na tom, jaké bohy, svaté, vůdce, třídy, národy či strany, úspěch, moc, bohatství

Náboženská zkušenost nemusí být vždy spojena s teismem, bůh je symbolický

P. L. BERGER

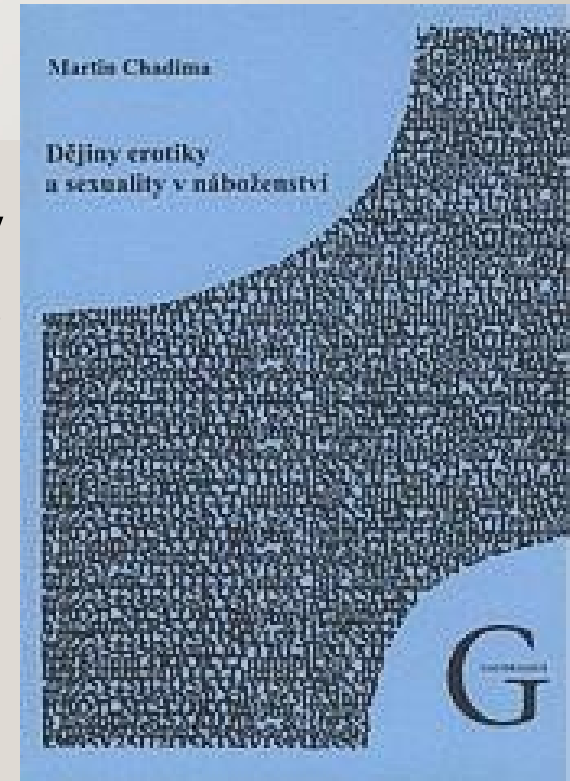
- Americký fenomenologický sociolog a teolog
- Člověk si ve světě vytváří svůj obraz - kulturu, jeho součástí je i vysvětlení toho, co nezná, mystična
- Jde o sociální vytváření posvátného Kosmu /světa/, vysvětlení pořádku a uspořádání světa, konstrukce skutečnosti (sociální konstrukt)
- Náboženství se uskutečňuje v neustálém religiozním jednání
- Přibližuje násk e všednímu světu, zabezpečuje jeho stálost
- Př. Dítě v noci pláče, matka ho upokojí - vše je v pořádku (je?, matka je pro dítě tvůrcem světa)

MARTIN CHADIMA

- Náboženství vzniká jako odpověď na hrůzu z přírodních sil (blesky, povodně, smrt)
- Lidská touha zkrotit tyto síly nebo i bytosti (bohy ovládající tyto síly) podnítila vznik - rituálů (obřady, slova, oděvy)
- Později byla vzpomínka na „prazážitek“ institucionalizovaná - vznikl mýtus a profesionálové (šamani, kněží, ...)

JAK VYSVĚTLIT DĚJINY A VÝVOJ NÁBOŽENSTVÍ?

Šamanismus, fetišismus, animismus	mýtus	Unitární náboženství	pluralita	deismus	věda
přírodní náb.	polyteismus	monoteismus	individuální interpretace	oslabení církví	synkreticismus
pravěk	starověk	starověk/střed.	novověk	osvícenství	20.století a současnost

přírodní síly	pán a bůh	odměna na jiném světě	predestinace	humanismus
Lov a sběr	otrokářství	feudalismus	kapitalismus	socialismus

TYPICKÉ STRUKTURY NÁBOŽENSTVÍ

- Založená a živelná náboženství - relativně platné
  - U živelných neznáme původce
  - Založená - osobnost s náboženským zřením utvářela rozhodujícím způsobem
- Struktury národního a univerzálního náboženství
  - Národní jsou vázány na kmeny nebo národy, na omezené oblasti
- Univerzální - nositelem ne kmen, národ - ale jednotlivec
  - Projevuje se tady vědomí nešťastné lidské situace, izolace od numinózního prazákladu
  - Odpovědí univerzální zvěst
- Přírodní a kulturní typy

- Rané náboženství a vyspělé
  - Přejchod od různých forem k vyspělým se odehrál všude téměř ve stejnou dobu (mezi 800-500 př.n.l.) tzv. zákon paralel v dějinách náb. (Rudolf Otto)
  - Přejchod od mýtu k logu v Řecku, izraelští proroci, literatura Upanišad, Budha, Konfucius, Lao C
- Rané náboženství je více spontánní apercce numinózních sil
  - Spojená s démonismem, šamanismem
- Vyspělá náb. spojené se zkušeností s absolutní bytostí nebo existenciálního neštěstí

KLASIFIKACE NÁBOŽENSTVÍ

- dle rozšíření: světová, lokální, národní (judaismus)
- dle počtu bohů: monoteismus, polyteismus, henoteismus = úcta k jednomu hl. bohu, který stojí v čele pantheonu (hinduismus, řecké náboženství)

ZÁKLADNÍ FORMY PŘEDSTAVY BOHA

- (poly)démonismus na začátku dějin náb. (obsahem tušení numinózní moci, tajemné přítomnosti) - nevypočitatelnost, nepravidelnost, hádankovitost;
- Neosobní, vystupují zpravidla ve skupinách
- Jednota pozitivního a hrůzostrašného, etického a neetického, smysluplného a nesmyslného
- Polyteismus - uspořádání bohů,
- Monoteismus - uspořádání směřuje k sjednocení

Bozi a lidé, Praha, 1966, s. 122-123.

TEORIE VÝVOJE NÁBOŽENSTVÍ:

- *Evoluční teorie*
- primitivní náboženství (manismus = uctívání mrtvých předků; animismus = víra v existenci nesmrtelné duše a duchovních bytostí; fetišismus - uctívání hmotných předmětů (totemy, kameny)

James George Frazer (1854-1941): první stupeň náboženského vývoje v magii

1. archaická náboženství - polyteismus (mnohobožství) - antropomorfní božstva (s lidskou podobou / vlastnostmi)
  2. historická náboženství = zjevená (judaismus, křesťanství, islám)
  3. premoderní - reformace - omezuje se význam zprostředkovatelů
  4. moderní - decentralizace - sekty, náboženské skupiny
- *Depravační teorie* - úpadková teorie (původně jedině náboženství - postupné štěpení a úpadek) (všude byl původně obraz jednoho boha - později táto představa degeneruje - jde o důkaz pra-monoteismu - hlavně katoličtí autoři)

- *Responzivní teorie*
- náboženství je lidským produktem - vzniká jako důsledek tázání se po smyslu světa a jako odpověď na utrpení, bolest, beznaděj, strach, úzkost, hrůzy a nespravedlnost tohoto světa...
- ateisté a materialisté: L. Feuerbach + K. Marx: *„Náboženství je výrazem jednak skutečné bídy, jednak protestem proti skutečné bídě; náboženství je povzdech utlačovaného tvora, cit bezcitného světa, duch bezduchých poměrů. Náboženství je opium lidu.“*
- náboženské termíny - nesmrtelná duše; Bůh lásky, milosrdenství a spravedlnosti; nebeské království plné blaženosti atd. - to vše jsou pouze negace reálného světa
- **Jan Heller:** Člověk jediná bytost s vědomím - potřebuje/hledá odpovědi - otázka smyslu - zátěž
- Člověk se snaží uniknout; Náboženství - vznikají a zanikají, náboženská - přetrvává

POHLED PSYCHOLOGIE

- potřeba jistoty a orientace
- potřeba vyššího řádu - zajišťuje stabilitu a řád ve společnosti; z náboženství vychází morální normy dobra a zla
- potřeba překonat ničivou hltavost času (hrůza z chaosu; hrůza z nicoty - horror vakui) - vzepnout se k něčemu, co je nepodmíněné, věčné; potřeba nesmrtelnosti)
- potřeba očištění;
- potřeba spravedlnosti
- potřeba sebepřekračování (sebebřesahu, transcedence)
- potřeba spásy (osvobození) - nalezení hlubiny bezpečnosti (např. splynutí duše s bohem)

MYSTÉRIUM (Z ŘEC. MYSTÉRION)

- Náboženské tajemství - divem, něčím „zcela jiným“, vymykajícím se sféře věcí obvyklých a pochopitelných
- Ve fenoménu prožitku numinosna (numen = božstvo) obsažena komplementarita otřesného, hrůzyplného a děsivého tajemství (mysterium tremendum) vztahujícího se k zdrcujícímu majestátu posvátna, jež vzbuzuje pocit nicotnosti, a zároveň tajemství přitahujícího
- tajemství; může mít podobu zasvěcovacích rituálů, při kterých dochází ke zjevení hlubokého tajemství
- Z teologického pohledu se může jednat o zjevení nadrozumových pravd
- MYSTIKA = praktická nauka o spojení člověka s něčím jej přesahujícím..

SPIRITUALITA Z POHLEDU HUMANISTICKÉ A TRANSPERSONÁLNÍ PSYCHOLOGIE

- Spiritualita - je součástí jednoho z rozměrů osobnosti - přesah (transcendence).
- Součástí spirituality je pocit, že za realitou, kterou vnímáme a rozlišujeme, existuje vyšší moc, síla nebo kontrola, a pocit jednoty se světem a přírodou
- Lidé prožívají pocit hluboké „pravdy“, kterou si předtím neuvědomovali
- Svět vypadá živý, krásný, nový
- Objevuje se pocit štěstí až vytržení, starosti a strasti mizí
- Tuto zkušenost nelze slovně sdělit a její nositel si je неотřesitelně jist jejím významem
- Spirituální zkušenost přináší pocit, že existuje „cosi“ za jevy, a že je to podstatně větší než lidský jedinec

TYPY NÁBOŽENSKÝCH POSTOJŮ

- Útěk před otázkou smyslu - pomůže?
- Religiózní pozice - člověk čeká, až odpověď přijde ze „zásvětna“- pasivní
- Kryptoreligiózní pozice- člověk je vlastníkem odpovědi na poslední otázku - dogmatická nesnášenlivost
  - I tento nesmiřitelně nenáboženský člověk ovšem vnímá privilegovaná místa- rodný kraj, místo první lásky, atd. - posvátní místa soukromého univerza
- Parareligiózní pozice - odpověď není ještě hotova - ale bude co nevidět a bez pomoci zvenku - tolerantní, snášenlivá pozice

Demjančuková, D., 2003, s. 41

SPIRITUÁLNÍ INTELIGENCE?

- Emmons (2000) - souhrnné schopnosti k duchovnímu prožívání a jednání (Říčan, Pavel, Psychologie náboženství, Portál, 2002, s. 157)
- 5 složek:
  - Schopnost otevřít se transcendenci
  - Schopnost mystického prožívání (vyšší stavy vědomí)
  - Smysl pro posvátno
  - Schopnost opřít se o spiritualitu při řešení problémů
  - Schopnost jednat ctnostně

Nízké skóre	Religiozita	Vysoké skóre
Cynický vůči posvátnu Pragmatický realista Cynik Skeptik Zaujetí sebou samým		Otevřený vůči posvátnu Hledá smysl života Má smysl pro tajemství Schopen nadšení Schopnost ideálů

- **Opakem spirituality je NÁBOŽENSKÁ ZÁVISLOST** – vymezme její základní znaky:
- **Neschopnost pochybovat** (o náboženských autoritách či učení).
- **Černobílé vidění světa:** myšlení v pojmech buď/anebo, pocit „kdo není s námi, je proti nám“.
- **Trvalý pocit viny**, že nejsme dostatečně dobří, nebo že věci, které děláme, děláme špatně.
- **Magické myšlení**, že se Bůh soustřeďuje právě na mě – pomůže mi nebo mě zavrhne.
- **Nekompromisně soudcovský, inkviziční postoj vůči světu** – zlo je všude, ďábel číhá.
- **Nutkavě opakované modlitby**, návštěvy kostela, citování Bible.
- **Přesvědčení, že sexualita je něco špinavého**, že naše těla a jejich příjemné pocity jsou zlem.

- **Nepřátelský postoj vůči vědeckému myšlení, medicíně, školství.**
- **Psychosomatická onemocnění:** např. bolesti hlavy, nespavost, vysoký krevní tlak
atd.
- **Výběrová manipulace s biblickými citáty, pocit vyvolenosti, osobních zpráv od Boha.**
- **Úsilí o zachování nábožensky podmíněné trvale dobré nálady a vysoké aktivity, trvalé udržování št'astného a přívětivého výrazu v obličeji**
atd.

Použitá literatura

- BERGER, Peter L. Posvátný baldachýn: základy sociologické teorie náboženství. Brno: Barrister & Principal, 2018.
- DEMJAČUKOVÁ, D. Teorie a dějiny náboženství. Dobrá voda, 2003
- DUŠEK, JAN. Úvod do religionistiky. In: Metodický portál RVP. ISSN [1802-4785](https://dum.rvp.cz/?rvpFilter-rvp=GDAF), 2011. Dostupné online: <https://dum.rvp.cz/?rvpFilter-rvp=GDAF>
- HELLER, J.; MRÁZEK M. *Nástin religionistiky*. 1. vyd. Praha : Kalich, 1988. ISBN 8070177217.
- CHADIMA, Martin. *Dějiny erotiky a sexuality v náboženství*. Online. Hradec Králové: Gaudeamus, 2009.
- WAARDENBURG, J. *Bohové zblízka*. Systematický úvod do religionistiky. Ústav religionistiky filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Brno, 1997.

•